

Kari Ilmonen

GENIUS LOCI

Paikan henki
historiallisella
Keski-Pohjanmaalla

Genius Loci

Julkaisija: Kokkolan yliopistokeskus Chydenius

Taitto: Päivi Vuorio

ISBN 978-951-39-5666-0

Euroopan maaseudun
kehittämisen maatalousrahasto:
Eurooppa investoi maaseutualueisiin

KARI ILMONEN

Genius Loci –

Paikan henki historiallisella
Keski-Pohjanmaalla

Tervetuloa!

Genius Loci -sivustoon sijoitettu paikallinen kulttuuriperintö tarjoaa asukkaille ja vierailijoille kiintoisia ja jännittäviä kohteita omaehtoiseen seikkailuun ja matkailuun historiallisella Keski-Pohjanmaalla. Paikan henkeä rikastuttavat historialliset faktat, legendat ja kertomukset. Keskipohjalainen maisema sävyttyy sekä yleisesti hyväksytyillä ja turvallisilla paikkakertomuksilla että vaietuilla, kipunoivillakin tarinoilla. Olitpa retkellä virtuaalisesti tai kehollisesti:

Tervetuloa mystiselle Keski-Pohjanmaalle!

Sisällys

Mistä on kyse?	6
MAA – uutteruutta ja taitoa.....	9
VESI – kalaa ja purjealuksia.....	13
METSÄ – puuta ja tervaa	17
MURHE – sotia ja hautoja.....	22
HENGELLISYYS – uskoa ja toivoa.....	28
HENKI – aaveita ja hengen jättiläisiä.....	31
Kulttuuriperintö ja paikan henki	35
Elämyksellistä lähimatkailua	40
Hiljaisuusmatkailun mahdollisuudet maaseudulla.....	43
Lähteitä.....	47

Genius
Loci

Mistä on kyse?

”Genius Loci” on latinaa ja tarkoittaa ”paikan henkeä”. Paikan henki rakentuu paikallista historiasta ja kulttuuriperinnöstä: faktatiedoista, legendoista, tarinoista ja seipiteistä, jotka syntyvät, elävät ja muuntuvat sukupolvien kanssa ja kantautuvat sukupolvien ylitse. Miltei jokaista ihmisjalan astumaa maapallon kolkkaa on rikastettu vuosisatoja, jopa vuosituhansia paikkakertomuksilla, jotka tekevät paikoista merkityksellisiä. Nyt etsimme ja kohtaamme paikan henkeä historiallisella Keski-Pohjanmaalla.

Hankkeessa *Paikkatietopalvelu: vaihtoehtomatkaileu, pyhiinvaellusta ja paikallista kulttuuria* olemme luoneet internetissä ja mobiilissa toimivan keskipohjalaisen paikkatietopalvelun – kulttuurisen kohdekartaston. Paikkakertomukset sisältyvät kuuteen pääteemaan: *maa, vesi, metsä, murhe, hengellisyys ja henki*. Näiden pääteemojen johdannot ovat esillä sekä Genius Locin internet-sivuilla

että tässä tekstikokoelmassa. Paikallisia tietoja ja kertomuksia olemme valikoineet sivustolle Ilkka Luodon ja Annika Nyströmin vuosina 2010–2012 keräämistä aineistoista, mutta runsaasti uuttakin kulttuuriperintömateriaalia olemme hakeneet ja muotoilleet mukaan. Paikkatietopalvelussa on esillä myös kulttuuristen kohteiden ympäristössä sijaitsevia palvelulinkejä.

Historiallisen Keski-Pohjanmaan alueesta voisimme keskustella viikkotolkulla ilman että lopullista yksimielisyyttä löytyisi. Yhdenlainen historiallisesti perusteltavissa oleva ratkaisu voisi olla Pentti Virrankosken luemääritelmä, jonka mukaan eteläisimmät kunnat ovat Pietarsaari ja Pedersöre ja pohjoisin kuntavyöhyke kulkee Kalajoelta Pyhäjärvelle. Hankkeessa olemme astuneet tämänkin rajauksen ulkopuolelle niin, että eteläisin alue on Uusikaarlepyy ja pohjoisimmat kunnat ovat Kärsämäki, Siikalatva ja Pyhäntä. Tällaisen alueen hankkeen rahoittajatkin ovat hyväksyneet.

On ilmiselvää, ettei tällainen virtuaalinen foorumi tule valmiiksi koskaan, sillä kohteita, tietoja ja tarinoita löytyy ja niitä tuotetaan loputtomasti. Sivustoa tuleekin hankkeen jälkeen täydentää, korjailta ja muotoilla jatkuvasti, mikä edellyttää sivujen tulevilta ylläpitäjiltä sisällöllistä ja teknistä osaamista ja sitoutumista. Erilaisissa maastoissa ja ympäristöissä sijaitsevien kulttuurikohteiden varjelu, kunnossapito ja matkailullinen käytettävyys puolestaan ovat paikallisten toimijoiden aktiivisuuden varassa.

Hankkeen tutkimus- ja kehittämistehtävät punoutuvat yhteen erityisesti paikallisen kulttuuriperinnön esille nostamisessa, kotiseututietoisuuden vahvistamisessa ja kulttuuriperinnön matkailullisessa hyödyntämisessä. On erittäin toivottavaa, että

Genius Loci -paikkatietopalvelua käytetään monin tavoin iloksi ja hyödyksi, olipa sitten kyse paikallisesta väestä, matkailijoista, perinnetyöntekijöistä, yhdistyksistä tai yrityksistä. Sivustolle on mahdollista myös ehdottaa kohteiden korjauksia ja tarkennuksia sekä uusia paikkatietoja ja -tarinoita.

Keskipohjalainen ja koko suomalainen maaseutu pienkaupungeineen on monin tavoin arvokas sekä henkisiä, sosiaalisia ja taloudellisia mahdollisuuksia täynnä. Käsitystäni pyrin perustelemaan artikkeleissa, jotka on julkaistu hankkeen aikana Keskipohjanmaa ja Österbottens Tidning -lehdissä. Toivoakseni myös kyseiset artikkelit valavat uskoa ja virittävät intoa ja luovuutta maaseudun kulttuuriperinnön vaalimiseen ja matkailulliseen hyödyntämiseen kulttuurisesti kestäväällä tavalla.

Hankkeessa ovat työskennelleet projektitutkija Anne Ruutula-Vasari, professori Kari Ilmonen, projektisuunnittelija Tuomo Härmänmaa, projektipäällikkö Veli-Matti Tornikoski ja taloussihteri Tarja Louhivuori. Internet-sivujen layoutin on suunnitellut St. Hurmos. Tekstien kääntämisestä ruotsiksi on vastannut Stina Hallman ja englanniksi Sirpa Vehviläinen. Tämän tekstikokoelman on taittanut Päivi Vuorio. Hanketta ovat rahoittaneet Pohjanmaan ja Pohjois-Pohjanmaan ELY-keskukset (Manner-Suomen maaseudun kehittämisohjelma 2007–2013). Lämpimät kiitokset osoitan kaikille tekijöille ja rahoittajille, kuten myös hankkeen idearikkaalle ohjausryhmälle.

Kokkolan yliopistokeskus Chydeniuksessa keväällä 2014

Kari Ilmonen

MAA – uutteruutta ja taitoa

Genius Loci -paikkatietopalvelussa maa-teema sisältää tietoa ja tarinaa Keski-Pohjanmaan maataloudesta, muun muassa luonnonniityistä, kaskenpoltosta, karjataloudesta ja peltoviljelystä. Huomion ansaitsevat myös hienovaraiset kädentaidot, joiden materiaalit saadaan tavalla tai toisella maasta.

Pentti Virrankoski toteaa historiateoksessaan *Pohjanlahden ja Suomenselän kansaa*, että kesti vuosikymmeniä ennen kuin alueen väkiluku palasi ennalleen isovihaa edeltävään aikaan eli vuoden 1714 tasolle. Silti väkiluku oli hyvin harva alueella, jota saattoi kutsua enimmäkseen erämaaksi. 1700-luvun puolivälissä Virrankosken määrittelemällä Keski-Pohjanmaalla asui reilusti alle 20 000 henkeä. Vuosisadan lopulla väen kasvu lähti nopeasti nousuun ja 1800-luvun alussa alueen väkiluku oli reippaasti yli 40 000. Väentiheys oli suurinta rannikkoseudulla.

Keski-Pohjanmaalla 1700-luvulla maatalous oli luonnollisesti peruselinkeino. Kaskenpolttoa ja soiden polttoa viljelytarkoitukseen harjoitettiin, mutta uudispeltoa myös raivattiin metsästä sekä ojittamalla ja kyntämällä niittyjä. Viljan lisäksi viljeltiin van-

haan tapan varsinkin naurista ja hernetä. Vuosisadan lopulla perunaa alettiin viljellä aiempaa enemmän.”Rannikkoseudulla olivat hyvät multamaat monin paikoin kivisiä, mutta sisukkaasti niitäkin raivattiin kasaamalla korkeat ja paksut kivimuurit peltoitikkujen väliin”, kirjoittaa Virrankoski. Kiviä käytettiin myös navettojen rakentamiseen, mikä säästi metsää. Kokkolan Sokojan kylästä löytyy Suomen vanhin ajoitettavissa oleva yksityinen kivinavetta, Rasmuksen kivinavetta, joka on rakennettu 1700-luvun puolivälissä.

Virrankoski päättelee, että 1700-luvulla talojen peltoala oli keskimäärin muutama hehtaari sekä eläinten keskimääräinen talokohtainen luku hieman vajaa 10 lehmää ja saman verran lampaita. Hevoset olivat syrjäyttäneet vetohärät. Metsästyksen merkitys Keski-Pohjanmaalla oli tuolloin verrattain vähäinen, mutta kumouksellista oli, että suustaladattava luodikko korvasi kokonaan teräskaarisen varsijousen.

Virrankosken mukaan utteran työn ja valistuksen ansiosta maatalous kehittyi Keski-Pohjanmaalla varsinkin autonomian ajan lopulla voimakkaasti. Samaan aikaan kun tervanpoltto ja laivanrakennus hiipuivat, karjanhoito lisääntyi, peltoalat laajenivat muun muassa soiden raivauksen myötä, maatalouden työvälineet kehittyivät ja lannoitusaineet monipuolistuivat. Virrankoski mainitsee esimerkkinä vanhastaan ”nälän ja köyhyyden vertauskuvan” Perhon, jossa myönteinen kehitys ilmeni 1900-luvun alkupuolella laajoina kytömaina, isoina lehmikarjoina ja hyvin toimivina mejereinä.

Sen lisäksi että Keski-Pohjanmaata on pidetty musiikin maakuntana, myös monipuoliset kädentaidot ovat leimanneet aluetta. Kädentaidot ammentavat yleensä maan antimista. Lai-

vanrakennukseen liittyi alihankintatöinä muun muassa köysien ja touvien punomista, purjekankaan kudontaa, taljan osien sorvausta ja laivaveneiden rakentamista. Muita tärkeitä kädentaitoja olivat muun muassa kankaankudonta, nahanvalmistus, rukkien sorvaus, huonekalujen valmistus ja kaislamattojen teko. Keskipohjalaiset sepät osasivat tehdä jo 1700-luvun lopulla komeita ja hyväkäyntisiä kaappikelloja. Virrankoski toteaa, että ”monipuolinen talonpoikaisteollisuus oli 1700-luvulla ja varsinkin vuosisadan lopulla Keski-Pohjanmaan talouselämän ja kansankulttuurin tärkeä erikoispiirre”. Keskeinen osa kädentaitoja oli kirkonrakennus, jota tuodaan Genius Loci -sivustolla esille verrattain runsaasti.

Genius
Loci

Kuva 1. Kälviän viljamakasiini on vuodelta 1844. Makasiineja käytettiin viljavarastoina. (kuva Genius loci -hanke)

Kuva 2. Kokkolan Sokojalla sijaitsee Rasmuksen kivinavetta, joka on rakennettu 1700-luvun puolivälissä. (kuva Genius loci -hanke)

VESI – kalaa ja purjealuksia

Vesi-teemassa keskipohjalainen merellisyys tuodaan esille muun muassa Suomen johtavana laivanrakennuksena 1600- ja 1700-luvuilla ja onnettomina haaksirikkoina. Jokien hyötykäyttöä voivat kertoa hyvin säilynyt jauho- tai sahamylly ja vanhat valokuvat puutavaran uitosta, järvien hyödyntämisestä puolestaan järvimalmi. Kalastus on näiden kaikkien vesielementtien luonnollinen ja ikaikainen käyttömuoto, myös hylkeenpyynti merialueilla. Vesistöt ovat mahdollistaneet kulkyhteyksiä paikkoihin ja satamiin kotimaassa ja ulkomailla – eikä aina laillisin tarkoituksin, kuten 1920-luvun kieltoain aikaiset salakuljetukset osoittavat.

Pentti Virrankoski kuvailee historiateoksessaan maantieteellisellä huolellisuudella, kuinka keskipohjalaista rannikkoa reunustaa etelästä Kokkolan tienoille isoja metsäisiä saaria mutta myös lukematon määrä pieniä, katajapensaita kasva-

via luotoja. Kokkolan pohjoispuolella Kalajoen ulkosaaria ovat kuuluisat Kallan karit. Matalat ja kivikkoiset rannat täydentyvät Fäbodan, Lohtajan ja Kalajoen laajoilla hiekkadyyneillä. Maan-
kohoaminen ja rannan siirtyminen muuttavat hitaasti mutta pysähtymättä maisemaa ja tarjoavat elämälle, asutukselle ja elinkeinoille uudenlaisia mahdollisuuksia, toteaa Kristiina Ahmas *Merkkillinen meri* -kirjan esipuheessa.

Historiallista Keski-Pohjanmaata halkovat vajaa kymmenen jokea sivuhaaroineen: etelässä Purmojoki ja pohjoisessa Pyhäjoki. Lisäksi Purmojokea etelämpänä virtaa Lapuanjoki, joka laskee Uudenkaarlepyyn merialueelle. Keski-Pohjanmaalla joet ovat olleet vuosisatoja asutuksen valtasuonia peltoineen, niittyineen, taloineen ja kyliin.

Suurehkoja järviä ei löydy enää rannikon läheisyydestä mutta kylläkin sisämaasta, esimerkiksi Vetelistä, Halsualta ja Ullavasta. ”Isoimmat ovat mahtava Pyhäjärvi ja komea Lestijärvi”, kuten Virrankoski toteaa. Alueen järviä on kuivattu peltoviljelyn ja karjatalouden tarpeisiin jo 1700-luvun lopulta alkaen, mikä on muuttanut kylien rakennetta ja maaseudun maisemaa. Virrankoski mainitsee Rejsjärven Kalajärven kuivaamisen vuosina 1861–67. Valtavan työn myötä niittyä saatiin 2 500 hehtaaria ja heinää se tuotti 12 000 hevostenkuormaa vuodessa. Tuorempi esimerkki on Kälviän (nyk. Kokkolan) Ruotsalon kylässä tehty Isojärven kuivatus 1930-luvulla, josta Ruotsalon kyläkirjassa kerrotaan.

Merikalastuksesta puheen ollen Virrankoski mainitsee Keski-Pohjanmaan muhkeimman ja vieläpä todenperäisen kalajutun, jonka mukaan Kalajoen rannikolta löytyi vuonna 1904 lähes

viisimetrisen maitovalas hengettömänä. Sukututkija Mikko Himanka runoilee ällistytävistä tapahtumasta muun muassa näin:

*Meni Puskalan Eero rysälle,
luuli vaahtoa kertyneen aitaan,
mutta lähemmäksi ko souteli,
niin selekä tarttu paitaan.
Ei se vaahtua ollu, vaan kala.*

Vesi-teemassa kenties eniten huomiota herättää keskipohjalainen laivanrakennus, jonka perinne on heijastunut näihin päiviin asti aktiivisena ja menestyksellisenä veneenrakentamisena. Jari Ojalan ja Pekka Toivasen tutkimuksiin nojaten Virrankoski arvioi, että 1760-luvulta lähtien noin neljänkymmenen vuoden aikana Pedersören ja Kalajoen välisellä rannikolla on rakennettu peräti yli 600 purjealusta ja että laivanrakennus oli aktiivisimmillaan 1770-luvulla. Saman vuosisadan loppupuolella ensin Kokkolan ja sitten Pietarsaaren purjehdusoikeudet vapautuivat kovan poliittisen väännön jälkeen, mikä merkitsi ulkomaankaupasta koituneen taloudellisen hyödyn jäämistä yhä enemmän omalle alueelle pääkaupunki Tukholman sijaan. Myös 1800-luvun alkuvuosikymmeninä merenkulku ja laivanrakennus olivat vireitä Keski-Pohjanmaalla, erityisesti Pietarsaaren ja Kokkolan seuduilla.

Keskipohjalaisiin vesistöihin liittyy myös myyttisiä tarinoita, joista esimerkkinä ovat Kokkolan Harriniemen (Harrbådan) kummitustarinat ja Pyhäjärven Emoniemen hiisitarina.

Kuva 3. Kokkolan Rytikari on vanha laivanrakennuspaikka ja kalasatama. (kuva Genius loci -hanke)

Kuva 4. Helaalan vanha mylly sijaitsee Kalajoen varrella Ylivieskan keskustassa. (kuva Genius loci -hanke)

METSÄ – puuta ja tervaa

Keskipohjalaiseen metsä-teemaan voitaisiin sisällyttää laskematon määrä kulttuurihistoriaa ja -perintöä. Genius Loci -sivustossa huomiota kiinnitetään varsinkin tervanpolttoon ja tervan vientiin, metsän kotitarvekäyttöön ja uittoon. Erityisen paljon tilaa saa Eskolan Pikkurata, joka toimi yli 40 vuotta puunkuljetusratana työllistäen vuosittain satoja ihmisiä.

Pentti Virrankoski toteaa historiateoksessaan, että Pohjanmaa oli jo 1600-luvulla Ruotsin valtakunnassa merkittävä tervan tuottaja ja tervan viejä. Alueella tervanpoltto levisi kaikkialle jokilatvoja myöten. Vielä 1700-luvullakin tervan taloudellinen merkitys oli suurempi kuin esimerkiksi sahatun puutavaran, joskin sisämaan talonpojille laivapuiden toimittaminen rannikon veistämöille oli tärkeä sivuelinkeino. Kaiken kaikkiaan metsänkäyttö ja kauppa-merenkulku olivat monin tavoin kiinteässä yhteydessä toisiinsa.

Metsänhakkuut kuluttivat Keski-Pohjanmaan metsiä, mutta puuta riitti tervanpolttoon vielä 1800-luvullakin. Tervaa vietiin

ulkomaille erityisesti Kokkolan, Pietarsaaren, Kalajoen ja Raahen satamien kautta, kunnes tervanpoltto tyrehtyi 1900-luvun alkuvuosina. Tervaa on tuotettu vielä toisen maailmansodan jälkeen kotitarpeisiin ja lähialueille ja näihin päiviin asti yleisöä kiinnostavissa työnäytöksissä. Vanhoja tervahaudan paikkoja löytyy Keski-Pohjanmaalta useita, esimerkiksi Haapajärveltä ja Sievistä.

Virrankosken mukaan Suomen sahateollisuus lähti nousuun 1860-luvulla. Autonomian ajan lopulla perustettiin höyryvoimalla toimivia isoja sahoja muun muassa Pietarsaaren Tukksisaaren ja Leppäluotoon sekä Kokkolan Ykspihlajaan. Kalajoella toimi Jokisuun höyrysaha, joka työllisti paljon paikallisia ja muualta tulleita ihmisiä. Sahatavaran, sahatukkien ja kaivospölkkyjen vienti tarjosi elantoa myös tukkijätkille, jotka kamppailivat puusumien kanssa kivisillä koskipaikoilla. Varsinkin tilattomalle väestölle metsänhakuut ja uitot mahdollistivat työtä ja toimeentuloa terva-ajan alettua hiipua.

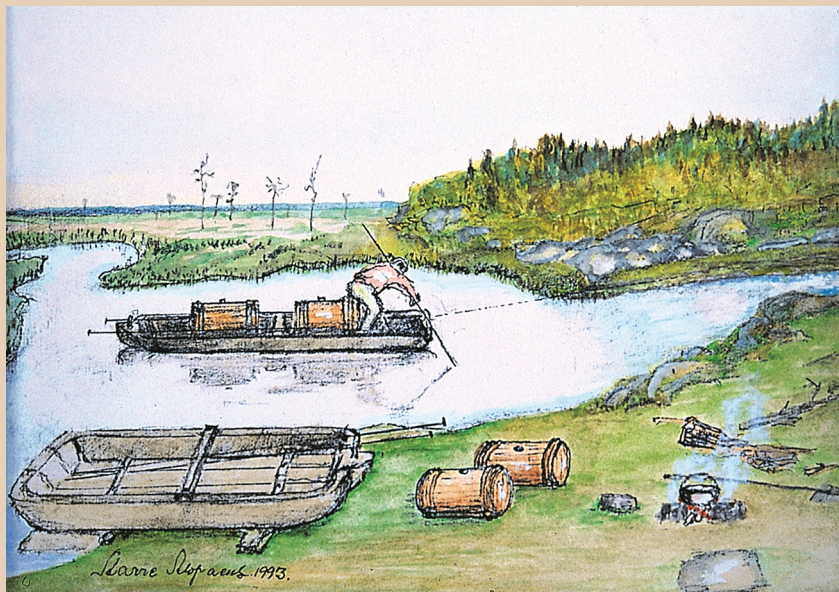
Talven aikana hakattu puutavara ajettiin keväällä hevosilla jokien latvavesille ja kevättulvien johdosta myös purojen varsille. Keski-Pohjanmaalla tukkeja ja pienempää puutavaraa uittettiin sahoille muun muassa Perhonjokea, Lestijokea, Kalajokea ja Pyhäjokea sekä näihin laskevia sivujokia pitkin. Tukinuiton vaarallisuudesta uutisoi Kaiku-lehti 19.5.1897: "Tukinuitto, jota paraikaa toimitetaan Ylivieskan kohdalla Juurikoskea alas, on yleisöllä nyt ollut paraana uteliaisuuden ja katselemisen esineenä. Sitä ei suinkaan vähennä se seikka, että koskessa jo parina suvena kaksi tukinuittajaa on ollut kuolemaa jotenkin lähellä."

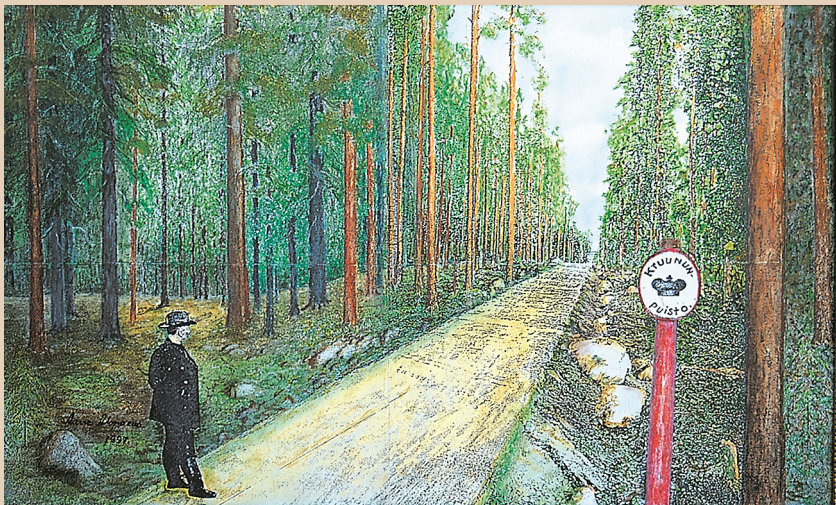
Mummo alkaa päivitellä tekeillä olevaa metsärataa. Mummo ei usko, että kapea rautatie tuo mitään hyvää tälle kylälle. Ruokaa ja selänsijaa tarvitsevat radan rakentajat tuovat tietysti rahaa kylälle, mutta samalla myös levottomampaa elämää. Mummon mielestä ei ole ollenkaan hyvä, jos taloihinsa vaikiintuneiden kyläläisten seassa kulkee ja asustaa miehiä, joilla koko omaisuus kulkee repuissa ja konteissa.

Näin kirjoittaa Arto Ojakangas romaanissaan *Pölkynvälit*, jossa hän kuvailee Keski-Pohjanmaan maalaisten elämänmuutosta ja uutta leipäpuuta koskien Eskolan metsäradan rakentamista ja puunkuljetusta vuosina 1920–1961. Alkuvaiheessa rataa olivat lähialueiden asukkaiden lisäksi rakentamassa myös Kronstadtin linnoituksesta paenneet satakunta venäläistä sotilasta, huonolla menestyksellä tosin. Rata oli lähes 70 kilometriä pitkä ja vain 75 senttimetriä leveä, ja valmistuttuaan se kulki Kannuksen, Sievin, Lestijärven, Toholammin ja Reisjärven metsien ja soiden lävitse. Nykyään Pikkuradasta on jäljellä metsäautotie, kämppien rautioita, Eskolan veturitalli, Neuvostoliitosta hankittu pikkuveturi ja opastauluja. Pikkurataa muistellaan ja juhlitaan Kannuksen Eskolassa monin tavoin.

Keskipohtjalainen metsä on tarjonnut vuosisatoja suojaa vihollisilta ja mahdollisuutta marjastukseen, sienestystyksen, kalastukseen ja metsästyksen. Keski-Pohjanmaalla on useita luonto- ja kulttuurireittejä, joiden varrella voi kokea metsän, suon, järven, joen ja eläimistön taikavoiman kaikilla aisteilla.

Kuva 5. Pohjanmaan pieniä jokia pitkin kuljetettiin tervaa matalalaitaisilla veneillä.
(akvarelli Aarre Alopaeus, Sievinkylän historia)

Kuva 6. Kalajoen aluemetsänhoitaja Väinö Alapaeus seisoo Suomen ensimmäisellä metsänhoitotiellä 1910-luvulla. Akvarellin on maalannut aluemetsänhoitajan poika Aarre Alopaeus. (Sievinkylän historia)

MURHE – sotia ja hautoja

Murhe-teemaan sisältyy sotia 1700-luvun alkupuolen isovihasta toiseen maailmansodan päättymiseen asti. Sotien lisäksi kärsimystä ovat aiheuttaneet rikokset, rangaistukset ja tietysti nälkä. Myös onnettomuudet ovat aina surun aluetta. Valittavan usein nämä ilmiöt ovat kasautuneet samoihin yhteiskunnallisiin, yhteisöllisiin ja yksilöllisiin kohtaloihin.

Isovihan aikana väestö joutui Keski-Pohjanmaalla venäläisten sotilaiden ryöstelyn ja väkivallan kohteeksi. Pentti Virrankosken historiateoksessa on arvio, jonka mukaan isovihan vuosina runsaan 16 000 hengen keskipohjalaisväestö supistui yli kolmanneksella – suurin osa kuolleista ja kadonneista oli siviiliväestöä. Suomen sodassa (1808–09), joka johti Suomen siirtymiseen Ruotsin yhteydestä Venäjän suuriruhtinaskunnaksi, menehtyi keskipohjalaisia ruotusotamiehiä runsaasti joko taisteluissa tai kulkutauteihin. Mainittakoon, että Lohtajan pappilan seinällä on muistolaatta siellä solmitusta aselevosta syksyllä 1808. Perhossa

on Kokkonevan taistelukenttä, missä Genius Loci -aineiston mukaan kaatui tai haavoittui noin 150 Ruotsin armeijan sotilasta. Uudenkaarlepyyn Jepualla Lapuanjoen läheisyydessä on Juut-taan taistelun muistomerkki, joka on pystytetty vuonna 1885.

Krimin sota 1800-luvun puolivälissä oli tuhoisa erityisesti keskipohjalaiselle merenkululle, sillä aluksia jouduttiin kiireellä myymään kaappausten ja upotusten pelossa. Britit aiheuttivat levottomuutta ja aineellisia vahinkoja tunkeutumalla Pohjanlahden satamiin. Kokkolassa brittien hyökkäys torjuttiin kauppaneuvos Anders Donnerin johtaman paikallisen puolustusjoukon ja hätiin ehtineen venäläisen sotaväen voimin. Pian Krimin sodan jälkeen koettiin Keski-Pohjanmaallakin sarja viljakatoja, mikä johti nälänhätään. Pahimpana nälkävuonna 1868 Ullavassa ja Reisjärvellä kuoli nälkään peräti yli viidenne väestöstä.

Suomessa 1900-luvun sodat eivät murheellisuudessaan jääneet aiempia sota-aikoja vähäisemmiksi. Keski-Pohjanmaalla alkuvuoden 1918 kansalaissota ei ilmennyt laajoina verisinä yhteenottoina, mutta se aiheutti sekä valkoisten että punaisten kodeissa paljon surua ja kärsimystä. Vaikka katkerat muistot ovat lieventyneet sukupolvien myötä, meillä on mahdollisuus hiljentyä Keski-Pohjanmaallakin taisteluosapuolten haudoilla, muistomerkeillä ja teloituspaikeilla. Tuhoisan ja rankan sisällissodan aiheuttamat haavat umpeutuivat ainakin talvisodan, jatkosodan ja Lapin sodan vuosiksi 1939–1945. Virrankosken historiategok-sessa tulee ilmi, että kyseisinä sotavuosina kaatui yli 3 000 keskipohjalaista miestä, Lohtajalla peräti lähes 8 prosenttia paikallisesta miesväestöstä. Sankarihaudoissa lepäävät kansalaissodan osapuolten pojat rinta rinnan.

Keski-Pohjanmaalta on tunnistettu vanhoja rangaistuspaikkoja, joita ovat Genius Loci -aineiston mukaan ainakin Lohtajan mestauskivi, Piiskamänty ja Kermaranta Haapajärvellä sekä Hirsipuunpelto Kokkolan Ruotsalossa. Viimeksi mainitussa tarinassa pyöveli oli komentanut leikkaamaan lapsensa murhasta tuomitun naisen pitkän tukan, jottei varsinainen toimitus häiriintyisi. Tarina ajoittuu 1700-luvulle.

Murheellisista onnettomuuksista kertovat esimerkiksi Toholammin erämaahan 1900-luvun alussa eksyneiden tyttöjen Ailin ja Lempin sekä Lapin sodan aikana Himangan Puusaaressa eksyneen evakkopojan kohtalot. Marjareissut päättyivät lasten menehtymiseen. Evakkopojan jäännökset löytyivät vasta vuosien jälkeen: marjamuki vielä pojan luisessa kädessä. Kumpikin onnettomuus on merkitty muistomerkillä. Ihmepelastuksiakin on, esimerkkinä niistä on tarina Reisjärven Susisaaresta, jossa sudet sieppasivat pikkutytön mutta pudottivat hänet hampaistaan säikähdettyään paikalle osuneita Pihtiputaan miehiä. Tyttö selvisi vähin vammoin.

Kuva 7. Juuttaan taistelun muistomerkki Uudessakaarlepyyssä Lapuanjoen varrella muistuttaa Suomen sodasta, joka käytiin vuosina 1808–1809. (kuva Genius loci -hanke)

Genius Loci

Kuva 8. Toisen maailmansodan aikaisia sankarihautoja Pyhäjärven hautausmaalla. (kuva Genius loci -hanke)

HENGELLISYYS – uskoa ja toivoa

Hengellisyys-teemassa esitellään historiallisen Keski-Pohjanmaan kaikki kirkonseudut ja joitakin vanhoja, yhä käytössä olevia, lähinnä rannikon pappiloita. Hengellisyyden idea ja historia eivät tietenkään kiinnity ainoastaan näihin kohteisiin, mutta kyseiset ympäristöt kiehtovat esteettisyydellään ja sitkeällä arkkitehtuurisella jatkumollaan.

Suomessa on jäljellä vanhemman rakennuskulttuurin muistomerkkejä verrattain vähän, ja juuri siksi rakennuskulttuurin kehitystä voi nähdä parhaiten juuri kirkoissa – myöhäiskeskiajalta nykypäiviin asti. Kirkkojen historiaa ovat hengenmiesten ja -naisten lisäksi rakentaneet itseoppineet kansanmestarit. Keskipohjalaisia mestareita ovat olleet muun muassa Kuorikosket, Biskop, Rijf, Honka ja Karjalahti. Unohtaa ei sovi myöskään kirkoesineistöä, kirkkomaalauksia ja kellotapuleita.

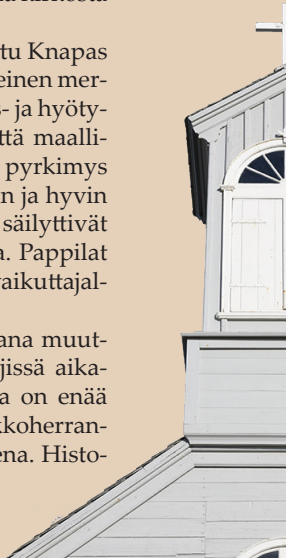
Varhaista köyhäinhoitoa edustaneet vaivaisukot, ”perusturvan pioneirit”, ovat kansanomaisen muotoilutaidon symppaat-

tisia ilmentymiä, eräänlaista ITE-taidetta aikojen takaa. Vaivaisukot ovat olleet myös pyyntöjen, toivomusten ja rukousten vastaanottajina. Eniten vaivaisukkoja on valmistettu ja säilynyt Pohjanmaalla, suurin osa on peräisin 1800-luvulta.

Rakennuskulttuurisen ja taidehistoriallisen mielenkiinnon lisäksi on syytä muistaa myös kirkkojen sosiaalinen ja henkinen merkitys vuosisatojen aikana. Kirkko on ollut ja on yhä usein kulttuurimaiseman keskipiste mutta myös paikallisyhteisön suuri sydän, paikan henki. Riippumatta vakaumuksesta kirkko ja hautausmaa koetaan usein pyhänä alueena, hiljentymisen, muistelun ja itsetulkiskelun tilana. Jos kauko- tai lähimatkaillija haluaa tutustua paikalliseen historiaan, on hyvä aloittaa kirkosta ja sen ympäristöstä.

Suomalaiset pappilat -teoksen esipuheessa Marja Terttu Knapas toteaa pappiloista, että niillä on ollut laaja ja moniulotteinen merkitys Suomen kulttuurihistoriassa. 1700-luvun valistus- ja hyötyajattelu hengessä pappilat olivat sekä hengellisen että maallisen hyvinvoinnin paikallisia keskuksia. Pappiloiden pyrkimys esikuvallisuuteen esimerkiksi tietynlaisen elämäntavan ja hyvin hoidetun ympäristön osalta oli yleistä. Pappilat sekä säilyttivät kirkollisia perinteitä että olivat uudistusten keskuksia. Pappilat olivat kasvu-ympäristöjä monelle yhteiskunnalliselle vaikuttajalle, kuten Anders Chydeniukselle.

Suomalainen pappilakulttuuri on vuosisatojen aikana muuttunut ja osin kadonnutkin. Nykyisin murto-osa pitäjissä aikanaan olleista kirkkoherran ja kappalaisen pappiloista on enää viranhaltijan käytössä. Osa on purettu, osa toimii kirkkoherranvirastona, juhla- ja kokoustilana tai museorakennuksena. Histo-

riallisella Keski-Pohjanmaalla vanhoja, hyvin hoidettuja pappiloita löytyy useita.

On pantava merkille, että Keski-Pohjanmaalla on ollut ja on yhä useita herätysliikkeitä, joiden suhde luterilaisuuteen ja valtakirkkoon on ollut enemmän tai vähemmän etäinen. Historiallisessa valossa äärimmäistäkin separatismia on alueella esiintynyt. Antti Tuurin romaanit kälviäläisistä Erikssonin veljeksistä kuvaavat 1700-luvulla alueella esiintyvää kirkonvastaista kansanliikettä, joka ammensi kristillisyyden lisäksi mystiikasta ja spiritualismista. Veljekset kannattajineen tuomittiin harhaoppisuudesta maanpakoon vuonna 1733. Tanskasta hankkimallaan aluksella erikssonilaiset yrittivät löytää sopivaa olinpaikkaa Pohjanmeren maista. Kiintoisa ilmiö oli myös niin sanottu Munsalan radikalismi (Munsalaradikalismen), josta Dennis Rundt on tehnyt väitöskirjan. Tässä poliittis-idealisticessa suuntauksessa, joka vaikutti ruotsinkielisellä Pohjanmaalla 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alkuvuosikymmeninä, yhdistyivät vasemmistolaisuus, pasifismi ja herätyskristillisuus. Kokkolan seudulla vaikutti jonkin aikaa 1910-luvun lopulla syntynyt spiritualistinen herätysliike, jota kutsutaan åkerblomilaisuudeksi. Suuntausta johti unisaarnaaja ja profeetaksi julistautunut Ida Maria Åkerblom, josta kerrotaan hurjia tarinoita.

Herätysliikkeiden kokonaiskuva historiallisella Keski-Pohjanmaalla on värikäs ja monipolvinen. Käsillä olevan hankkeen aikana aihepiiriin ei valitettavasti ehditty riittävästi perehtyä. Alueen herätysliikkeisiin on syytä paneutua tulevaisuudessa niin, että riittävän merkittävä osa niistä näkyisi myös Genius Loci -sivuston paikkamerkeissä.

Genius Loci

Kuva 9. Luodon kirkko on vuodelta 1789. Kuva on otettu Marieholmin pappilan suunnasta. (kuva Genius loci -hanke)

Kuva 10. Rosenlundin pappila Pietarsaaresa on 1700-luvun lopulta. Pihapiirissä sijaitsevat myös suuri kivenavetta ja Aspegrenin puutarha samoilta ajoilta. (kuva Genius loci -hanke)

HENKI – aaveita ja hengen jättiläisiä

Genius Loci -sivustolle hengen ilmiöiksi ja olennoiksi on valittu muun muassa kansantarinoiden jättiläisiä tai hiisejä jatulintarhoineen, jätinkirkkoineen ja muine kivimuodostelmineen, toki myös kuppikiviä, aaveita ja aarteita. Kiinteät muinaisjäänteet kiehtovat myös, sillä ne ovat olleet alttiina enemmän tai vähemmän tieteellisille tulkinnoille ja tarinoille. Eräänlaisia hengen jättiläisiä ovat myös historiallisen Keski-Pohjanmaan lukuisat kulttuurintekijät, joiden kulttuurihistoriallinen ja samalla myyttinen arvo on säilynyt ja kasvanut vuosisadasta toiseen.

Tiesitkö, että Pyhäjärvellä muinainen jättiläinen pudotti lähelle Emoniemen kärkeä kivitaakkansa, jota kutsutaan Hiidenkariksi? Myös Kälviän ja Lohtajan rajalla sijaitsevat valtavat Pesäkiivet nostavat kävijän mielikuvituksen lentoon. Tarinan mukaan

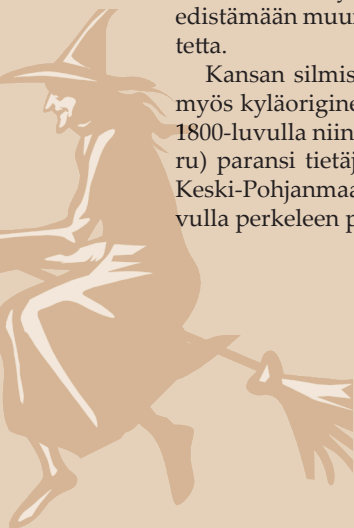
aikoinaan niiden päältä on voinut nähdä Kälviän, Kannuksen ja Lohtajan kirkontornit. Kruunupyyssä on useita jätinkirkkoja, joissa on havaittu viitteitä auringon nousu- ja laskusuunnista sekä ranta-asukkaiden elämästä pari tuhatta vuotta ennen ajanlaskun alkua. Keski-Pohjanmaalta löytyy myös kuppikiviä, uhrikiviä, joiden kautta on voitu olla yhteydessä vainajiin ja niihin kertyneellä sadevedellä on uskottu olevan parantava vaikutus. Jännittävät aarretarinat liittyvät usein isovihan aikaisiin tapahtumiin, jolloin venäläisten ryöstelyn pelossa piilotettiin hopearahoja ja kirkkohopeoita sekä upotettiin kirkonkelloja.

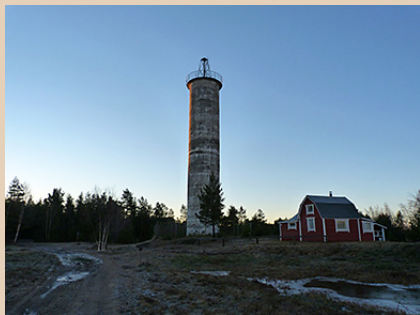
Aaveiden Pohjanmaa -kirjasessa Tiina Hietikko-Hautala tuo esille kymmenen kummitustarinaa, joista kaksi osuu historialliselle Keski-Pohjanmaalle. Pietarsaaren keskustassa sijaitsevaan Malmin taloon, jonka rakennutti laivanvarustaja Peter Malm vuonna 1830-luvun lopulla, liitetään useitakin tarinaversioita. Koskettavin tarina liittyy laivanvarustajan poikaan, kauppias Otto August Malmiin. Hänen haamunsa on nähty liikehtivän talossa tai pihalla ilmeisesti vartomassa höyrylaiva Österbottenin haaksirikossa hukkunutta vaimoaan, joka odotti heidän esikoislastaan. Toinen aavetarinoiden paikka on Kokkolassa sijaitseva Harriniemi (Harrbådan). Niemen kärjessä ja vanhan loiston tuntumassa on nähty usein kesämekkoinen neito, jonka kerrotaan hukkuneen 1800–1900-lukujen vaihteessa epäselvissä olosuhteissa. Harrbådan neidon näkemisen kerrotaan tietävän varmaa onnettomuutta.

Pentti Virrankoski esittelee historiategoksessaan runsaan määrän Keski-Pohjanmaalla asuneita kirjallisuuden, musiikin, kuvataiteen ja kirkonrakentamisen mestareita ja merkkihenkilöitä 1700-luvulta lähtien. Tärkeän sijan saavat myös alueella eläneet

kansanvalistajat Anders Chydeniuksesta (1729–1803) Johan Vilhelm Snellmaniin (1806–1881). Muuan pieni – mutta ei merkitykseltään vähäinen – maininta on köyhästä merimiehen leskestä Anna Helena Westmanista (1744–1837), joka piti 1790-luvulla pikkulasten koulua Pietarsaareissa. Tässä ”Westmanin muorin” koulun ullakkokamarissa opiskeli muiden mukana aapista ja katkismusta pikkupoika Johan Ludvig Runeberg (1804–77). Kyseinen talo ja vanha pihapiiri ovat yhä olemassa museokohteena. Myöhempien aikojen yhteiskunnallisista vaikuttajista tulee mainita Kälviällä syntynyt Lucina Hagman (1853–1946), joka pyrki edistämään muun muassa naisten asemaa, raittiutta ja rauhanuuttia.

Kansan silmissä ja puheissa hengen jättiläisiä saattoivat olla myös kyläoriginellit, parantajat ja noidot. Sievin Saukonperässä 1800-luvulla niin kutsuttu Näätä-Vaari (Näätä-Jumala, Näätä-Piru) paransi tietäjä- ja noitataidoillaan ihmisiä Pietaria myöten. Keski-Pohjanmaalla kuten muuallakin noitaa pidettiin 1600-luvulla perkeleen palvelijoina ja tuomittiin usein kuolemaan.

Kuva 11. Kokkolan Harriniemen (Harbådan) rapistuneen majakan tuntumassa on kummitellut ja kummittelee yhä. (kuva Genius loci -hanke)

Kuva 12. Kuppikivi Vanhankirkon kappelin luona Sievissä. (kuva Genius loci -hanke)

Kulttuuriperintö ja paikan henki

(Julkaistu Keskipohjanmaa-lehdessä 9.12.2012)

Pääkadun yläpuolella vaijereista killuovat uskoa, toivoa ja rakkautta symboloivat valtavat valokoristeet. Ne kohentavat kaupungin talvi-idylliä, eivätkä yksinomaan pintapuolisesti. Kaupungin kadut ja katot ovat peittyneet ohuen lumipeitteen alle, ja keskusta näyttää entistäkin pienemmältä ja puhtoisemmalta. Vanhan kaupungintalon edustalle on melkein pakko kuvitella hevosten, kiesien, huivipäisten naisten ja lierihat- tuisten miesten täplittämää torielämää, jota on ohimennen nähnyt joissakin 1900-luvun alun valokuvissa. Vanhojen ja uusien rakennusten piirittämä tori on kaupungin hiljaa sykkivä sydän ilman pahempia rytmihäiriöitä. Vain tempoileva ja löyhkäävä autoliikenne muistuttaa nykyajasta rouhimalla katselijan uneliaaksi lasittunutta havaintoharhaa.

Tällaisia ajatuksia ja tunteja ympäristö voi herättää, jos se on ihmiselle jotenkin merkityksellinen aiemmin saadun tiedon tai kokemuksen valossa. Fyysisen olomuodon lisäksi paikalla voi olla

siis henkinen, jopa hengellisyyttä muistuttava sädekehä. Siinä tapauksessa puhutaan paikan hengestä ja paikkakokemuksesta. Paikan nykyisen ilmiasun lävitse työntyvät historialliset kerrokset mielikuvineen ja tunteineen.

Jokin paikka on mielikuvallisesti sitä ”tiheämpi” mitä enemmän siihen liitetään historiatietoa, muistitietoa ja enemmän tai vähemmän fiktiivisiä tarinoita, jotka saavat mielikuvituksen ja tunnemaailman värähtelemään, joskus jopa riehaantumaan. Tällainen kokemus puolestaan kiinnittää asukkaan syvemmin kotiseudulleen ja tyydyttää kenties myös ohikulkijan tai matkailijan elämysnälkää – olipa kyse sitten syvähenkisistä paikoista kaupungeissa tai maaseudulla. Paikkakokemuksen mosaiikkiin voivat kuulua kulttuuriset traditiot, paikan ja yhteisöjen historialliset juuret, maisema, erilaiset äänet, hajut sekä omat ja kerrotut muistot.

Sama kohde tai paikka on koettavissa monin tavoin: arkisesti, tunnelatautuneesti tai matkailutuotteena strategisesti. Kaikki nämä ulottuvuudet voivat aueta erikseen tai sekoitettuna toisiinsa riippuen katsomistavasta ja tarkasteluyhteydestä. Ja kun alamme määrittää tai ymmärtää paikkoja ja kohteita kulttuurihistoriallisesti tärkeiksi, viimeistään silloin hahmottuu jokin sosiaalisesti yhdistävää ja yhteisesti jaettavaa kulttuuriperintöä. Toki jos ihmisellä sattuu olemaan täydellinen mielenrauha tällaiselle, hän saattaa jäädä edelleen kylmäksi ja välinpitämättömäksi.

Kulttuuriperintöä ammennetaan ja rakennetaan tarpeen mukaan monista osakulttuureista ja monista aikakerroksista. Vakaamielisyyden rinnalla voidaan myös leikitellä menneisyyden aikakausilla, tyyleillä ja tyypeillä vaikkapa järjestämällä keskiaikaiset markkinat tai Anders Chydeniuksen hengessä 1700-luvun

lopun vihkimisseremoniat. Keski-Pohjanmaalle 1920-luvulla rakennettua Pikkurataa muistellaan ja elävöitetään Kannuksen Eskolan kylässä tapahtumia, näytelmiä ja kaunokirjallisuutta myöten.

Jos historiantutkimuksen tarkoituksena on ymmärtää, mitä on tapahtunut ja miksi, perinnetuotannon ja perinneteollisuuden tehtävänä on uudelleen rakentaa tiettyjä menneisyyden ilmiöitä ja arvoja sekä juhlistaa niitä osana nykyisyyttä. Jos historiantutkimus paljastaa yhteisössä myös kiusallisiksi koettuja asioita, perinneteollisuus vaalii näyttämöllä mieluummin ”kunniallisiksi” tulkittuja ilmiöitä. Menneisyyttä toki romantisoidaan ja eksotisoidaan, mutta halutaanko perinnetuotannossa jotain tietoisesti sulkea pois? Vaikeitakin asioita voitaneen tuotteistaa semminkin jos tutkimuksessa nousee esille menneisyyden vääryyksiä ja epäoikeudenmukaisuuksia tai marginaaliin jääneitä ihmisryhmiä.

Perinnetuotannossa kyse on siis aina valikoinnista: millaista todellisuuden kuvaa halutaan perinteen esittämällä tuottaa ja keiden ehdoilla – paikallisväestön, perinnetyöntekijöiden, taiteilijoiden, päättäjien vai matkailuyrittäjien? Joka tapauksessa perinnetuotannon tulee nojata mahdollisimman paljon historiantutkimuksen aineistoihin ja menetelmiin, jolloin saavutetaan uskottava lopputulos ja sitä kautta kestävämpi kiinnostus. Tämä ei tarkoita sitä, että kulttuuriperinnön ilmiöt ja jatkuva evoluutio näyttäytyisivät meille jotenkin neutraaleina. Absoluuttinen alkuperä ja ”aitous” ovat aina saavuttamattomia suureita, koska olemme sidottuja kulloinkin käytössä oleviin teksteihin ja kuvakieliin sekä niiden johdattamiin tulkintoihin. Perinnetuotannos-

sa menneisyyttä tulkitsemme aina nykyhetken käyttötarkoituksista käsin.

Parhaimmillaan paikalliset ihmiset kokevat asuinalueensa viihtyisänä, paikoin jopa jännittävänä, ja tähän on yhteydessä henkiseen ja sosiaaliseen hyvinvointiin. Metsän reunalla ikiajat levännyt kivilohkare ja kylätien varrella natischeva vanha rakennus pihapiireineen alkavat tarinoida päivittäisille ohikulkijoille, jotka aiemmin kiirehtivät niiden ohitse suljetuin silmin ja korvin. Paikat ja kohteet näyttäytyvät asukkaille yhteisinä mielenmaisemina. Mitä on tapahtunut? Joku on kuorruttanut kiven ja rakennuksen historialla ja tarinoilla. Ohikulkijoille alkaa muistua mieleen ja heitä puhuttaa myös isovanhempien tai naapureiden paikkakertomukset. Kohteiden ja paikkojen henki ja aine virtaavat toisiinsa.

Perinneyötä voidaan tehdä monin tavoin ja tahoin, mutta keskeistä on kulttuuriperinnön säilyttäminen ja rikastaminen, minkä tarkoituksena on vahvistaa asukkaiden kotiseututietoisuutta. Länsimaista elämäntapaa leimanneiden sosiaalisen hajautumisen ja yksilöllistymisen vastapainona paikallisidentiteetit ja yhteisöllisyys koetaan henkisesti entistä tärkeämmiksi. Paikkaan halutaan samaistua ja löytää sieltä identiteetin ja kiinnittymisen tarttumapintoja. Puhutaan perinteen sosiokulttuurisesta merkityksestä.

Asuinalueella viihtymisen ja syvenevän kotiseututietoisuuden ohella paikalliskulttuurien vaikuttavuus laajenee myös mahdollisuuksiksi hyödyntää kohteita ja paikkakertomuksia matkailullisesti. Yleinen kiinnostus tarinallistettuja elämystuotteita ja -palveluja kohtaan kasvaa koko ajan. Erityisesti vaihtoehtomatkatkailu kiehtoo ihmisiä yhä enemmän. Tallinnan tai Prahan

vanhojen kaupunginosien massiivinen kulttuuriturismi ei välttämättä ole aina järkevä eikä realistinenkaan tavoite. Massaturismin sijaan voidaan edistää yksilöllistä, omaehtoista ja hiljaista matkailua.

Menneisyyden tuotteistamisella voi olla yhä suurempi alue-
taloudellinen vaikuttavuus. Kulttuurimatkailu avaa mahdollisuuksia alueiden hyvinvointipalvelujen täydentämiseen, elinkeinoelämän monipuolistamiseen, alueiden tunnettuuden vahvistamiseen ja lisätuloihin yrityksille ja yhdistyksille. Kulttuuriturismi innoittaa myös uudenlaisiin yhteistyömuotoihin eri toimijoiden kesken yksityisellä, julkisella ja kolmannella sektorilla.

Kulttuuriperinnön vihollisia ovat välinpitämättömyys ja suoranainen vandalismi. Myös kulttuuriperinnön tuotteistamisen vimmassa voi käydä niin, että itse kohde tai paikka turmeltuu tai menettää uskottavuutensa. Mielivaltainen menneisyyden esittäminen ei täytä kulttuurisesti kestäväen kehityksen periaatteita. Sitä paitsi kaikkia paikallisuuden piirteitä ei aina edes haluta asettaa matkailijoiden katsottavaksi ja koettavaksi. Paikkojen ja kohteiden kehittäminen matkailutarkoituksessa tulee olla myös ekologisesti kestävä. Kulttuuriperinnön hyödyntämisessä on syytä olla siis hienovarainen ja huolellinen. Kulttuuriperintöä ja kulttuuriperintötaitoja vaalitaan, käytetään ja välitetään eteenpäin kestävimmin riittävällä historian tutkimuksen osaamisella ja hyvällä maulla.

Elämyksellistä lähimatkailua

(Julkaistu Keskipohjamaa-lehdessä 21.6.2013)

Matkailualan tutkijoiden mukaan totunnaisten kesä- ja talvireissujen rinnalle on lisääntymässä pienimuotoinen ja spontaani lähimatkailu kotimaassa – eräänlaisena vastatrendinä massaturismille. Nyt ei välttämättä haluta matkustaa etelän aurinkorannoille, vaan vapaa-ajan matkailusta haetaan elämään rauhaa, hiljaisuutta ja tasapainoa. Kilpailuyhteiskunnan suorituskeskeisyyden ja tehokkuusvaateiden vastapainona puhutaan maaseudun parantavasta ja eheyttävästä vaikutuksesta.

Lähimatkailussa korostuu kiinnostus alueen tai paikkakunnan aineelliseen ja aineettomaan kulttuuriperintöön. Aineellisella kulttuuriperinnöllä tarkoitetaan rakennuksia ja esineitä, aineettomalla puolestaan tapoja ja taitoja. Nämä molemmat kulttuuriperinnön olomuodot ovat todiste siitä, että paikallisyhteisöllä on historia. Toki yhteisön kulttuuriperintöä tulkitaan ja valikoidaan esille kunkin aikakauden lähtökohdista ja tarpeista käsin; näin

ollen kulttuuriperintö on jatkuvan uudelleen määrittelyn ja tuotannon kohteena. Asiantuntijoiden lisäksi myös matkailija itse osallistuu kulttuuriperinnön tulkitsemiseen ja verevöittämiseen oman kokemusmaailmansa ja mielikuvituksensa pohjalta.

Maaseutu, joka mielletään hiljaiseksi alueeksi, tarjoaa lähimatkailijoille kiintoisia ja elämyksellisiä kohteita ja tarinoita. Meluttomuuden ja äänettömyyden ohella hiljaisuus voi tarkoittaa yksilön mahdollisuutta kuunnella sisintään ja rauhoittua vanhan kirkon äärellä, kotiseutumuseon pihapiirissä tai myytillisillä tarinoilla rikastetussa metsäkohteessa. Usein elähdyttää seesteinen maisema meren tai järven rannalla. Tällaiset kohteet voivat toimia ”silrukoina”, joiden kautta ohikulkija alkaa kiinnostua myös alueen muusta kulttuuriperinnöstä ja -maisemasta.

Lähimatkailua siivittävät omatoimisuus ja yksilölliset kiinnostukset. Alan terminologiaan on tuotu sanapari ”uusi matkailu”, jolla tarkoitetaan ylhäältä alaspäin annettujen toimintamallien ja aikataulujen sekä valmiiksi hiottujen brändien sijaan omaa aktiivisuutta ja luovuutta, uuden löytämistä ja oppimista sekä omakohtaisten arvojen mukaista toimintaa. Tutkijat Katriina Petrisalo, Maarit Grahn ja Maunu Häyrynen ovat todenneet, että humanistiset kulttuurisällöt ja eettinen asenne matkailuun ovat voimistumassa.

Keitä nämä ”uuden matkailun” suosijat voisivat olla? Ennestään tiedämme, että eläkeläisryhmät matkustavat mielellään muistojen paikkoihin, joissa heidän oma historiansa tai läheisten historia ovat vavahduttavasti läsnä. Pitkän tai lyhyen matkan motoristit saattavat innostua poikkeamaan vanhoille mutkaisille kyläteille varsinkin, jos he tietävät niiden varrelta löytyvän kiintoisia kulttuuri- ja luontokohteita palveluineen. Lähiseudut eivät

välttämättä ole kulttuuriltaan tai historialtaan kovin tuttuja paikallisille asukkaillekaan, jotka saattavat kävellen tai pyöräillen tehdä elämyksellisiä löytöjä kotinurkiltaan. Kyläyhdistysten järjestämissä tapahtumissa geokätköily voi olla hauskin ja samalla kotiseututietoisuutta ja yhteenkuuluvuutta vahvistava ohjelmanumero.

Omatoimisessa lähimatkailussa tarvitaan kokemuksen syventämiseksi tietoja ja tarinoita paikallisista kohteista ja tapahtumista. Tällöin kätevää on hyödyntää internetiä ja mobiilia, sikäli kuin verkkosivuille on rakennettu kohteista paikkatietopalveluja. Matkailukohteiden ja -reittien tenhovoimaa lisäävät niihin liittyvät mielikuvat, joita voidaan luoda ja vahvistaa virtuaalisesti. Internet ja mukana kannettavat päätelaitteet mahdollistavat nopean tiedonsaannin paikallisista kohteista mutta myös alueen palveluista ja karttaympäristöistä.

Maaseudulla on runsaasti tilan tuntua, hiljaisuutta, historiaa ja kulttuuria, jotka luovat paikallisille asukkaille ja matkailijoille hyvinvointia monessakin merkityksessä. Nykyään maaseudun aineellisia ja aineettomia resursseja pyritään tuotteistamaan yhä ammattimaisemmin matkailukäyttöön, koska ne voivat olla merkittäviä tulonlähteitä yrittäjille ja kolmannen sektorin toimijoille. Maaseudun taloudellinen arvottaminen ja hyödyntäminen eivät ole ristiriidassa maaseudun ei-rahassa-mitattavien henkisten ja kulttuuristen arvojen kanssa. Tarvitaan luovuutta näiden ulottuvuuksien yhdistämisessä – eettisesti kestäväällä tavalla.

Hiljaisuusmatkailun mahdollisuudet maaseudulla

(Julkaistu Keskipohjanmaa-lehdessä 2.11.2013)

Sitran Maamerkit-barometrissa vuodelta 2011 tulee esille, että suomalaiset liittyvät maaseutuun vahvasti mielikuvia hyvästä elämästä ja stressitömyydestä sekä tilasta ja rauhasta. Maaseudulla katsotaan voitavan viihtyä ja virkistyä. Barometrin mukaan maaseutua pidetään myös tärkeänä osana omaa kulttuuriperintöä. Maaseudulla lienee siis jonkinmoista kysyntää, ainakin kansalaisten mielipide- ja asennetasolla. Teot eivät aina toteudu mielikuvien voimasta mutta usein kuitenkin.

Kun barometrissa kysyttiin uskomuksia maaseudun monimuotoisen matkailun tilasta vuonna 2025, kansalaisista selvästi suurempi osuus oli optimisteja (46 %) kuin pessimistejä (29 %),

Varsinkin asiantuntijat uskoivat, että monimuotoinen matkailu kukoistaa maaseudulla tulevaisuudessa. Monimuotoisuutta voi tarkoittaa esimerkiksi, että matkailualalla on alettu ottaa huomioon ihmisten kiinnostukset niin sanottuihin hiljaisiin paikkoihin. Toisin kuin kaupunkien päivittäiseen liikenteen pauhuun maaseudun hiljaisuuteen liitetään vetovoimaa, koska sen koetaan lisäävän ihmisten henkistä hyvinvointia. Toki kaupunkien rouheva ja jännittävä äänimaisema voi matkailijaa myös miellyttää, ainakin jonkin aikaa.

Jos hiljaisuutta ajatellaan maaseudun voimavarana, herää tietysti kysymys, onko eettistä pohjaa pyrkiä hiljaisuutta jotenkin hyödyntämään esimerkiksi matkailullisesti. Jos hiljaisuutta hyödynnetään esimerkiksi tuotteistamisen ja hinnoittelemisen muodossa, kadottaako hiljaisuus alkuperäisen olemuksensa ja syntyykö hiljaisuuteen häiritsevää kohinaa? Joka tapauksessa hiljaisuutta on tutkittu, hankkeistettu ja tuotteistettu matkailullisesti Suomessa jo vuosia.

Lapin yliopistossa työstettiin 2000-luvun puolivälissä hanketta Hiljaisuus Lapin matkailun vahvuutena. Itä-Suomen yliopistossa on parhaillaan käynnissä hanke Hiljaisuus ja kuuntelu matkailuosaamisen resursseina Pohjois-Karjalassa. Kummassakaan hankkeessa hiljaisuudella ei tarkoiteta täydellistä äänettömyyttä, jos sellaista voi ollakaan, vaan sillä tarkoitetaan hiljaisessa ympäristössä mahdollisuutta rauhoittua ja sulautua vaikkapa luonnon äänimaisemaan – yksin tai yhdessä. Maaseudun merkityksiä ja mielikuvia kartoittavassa Sitran Maamerkit-ohjelmassa hiljaisuuden kysymyksiä ruoditaan yliopistojen ja eri toimijoiden asiantuntijatyönä. Konkreettinen esimerkki hiljaisuuden matkailusta on Silentia Koillis-Savo, jonka nettisivuilla mainos-

tetaan kolmea ”hiljaisuuden kylää” kutsumalla kaupunkilaiset vieraaksi palauttavalle, virkistävälle ja uudistavalle luonto- ja hiljaisuuslomalle.

Mutta mikä hiljaisuudessa kiehtoo varsinkin kiireisiä ja stressaantuneita kaupunkilaisia jopa niin, että he ovat halukkaita maksamaan sellaisesta sikäli kuin riittävät oheispalvelut toimivat? Yksi tapa syventyä hiljaisuuden filosofiaan on jäsentää se viiteen ulottuvuuteen: aistin, kehon, yhteisön, mielen ja hengen hiljaisuuteen.

Aistien hiljaisuudella viitataan tilaan, jossa kuulo-, näkö- ja hajuärsykkeet ovat tavallista kevyempiä tai miellyttävämpiä esimerkiksi luontokokemusten muodossa. Aistien hiljaisuutta voi kokea luonto- ja perinnemaisemien, luonnonmuodostelmien ja veden äärellä. Kehon hiljaisuus voi toteutua vaikkapa vaellusretkillä luonnossa ja maaseutumaisessa ympäristössä: kehon liike ja mietiskely sulautuvat yhteen. Mutta mitä voisi olla yhteisön hiljaisuus? Sellaista voisi kokea vaikkapa tutustuttaessa kylien uudisraivaajakertomuksiin sekä maa-, metsä- ja luontaistalouden historiaan.

Mielen hiljaisuus voi avautua murheellisissa ja traagisissa, esimerkiksi sotien ja onnettomuuksien paikkakertomuksissa, joista kokija löytää samaistumiskohteita ja virittyy pohtimaan elämän mielekkyyteen liittyviä kysymyksiä. Hengen hiljaisuus liitetään yleensä uskonnollisiin ja hengellisiin kohteisiin, kuten kirkkoihin, pappiloihin, hautausmaihin, pyhiinvaellusreitteihin, hiljaisuuden reititietihin, herännäisyyden kertomuksiin mutta myös kansanuskontoihin. Maallistunut moderni yhteiskunta, jossa kilpailukyky ja tehokkuus ovat päivän iskusanoja, synnyttää vastapainoisesti tarpeita pyhän ja yliluonnollisen kokemiseen.

Ihminen voi kokea nämä hiljaisuuden muodot toisistaan erillään mutta myös toisiinsa kietoutuneena, eräänlaisena hiljaisuuden mystisenä mielenkaikkeutena. Tutkija Ilkka Luotoa lainaten, ”humanistisessa katsannossa hiljaisuus asettuu yksilön mahdollisuudeksi kuunnella sisintään ja rauhoittua arkielämän pyörteistä vapaalle vyöhykkeelle”. Avarimmillaan kyse on kokonaisvaltaisesta seesteisyyden kokemuksesta.

Maaseudun hiljaisuutta voi kokea monin tavoin asettumatta matkailijan rooliin, vaikkapa kesämökillä, sieniretkellä ja hautojen äärellä. Hiljaisuus on onneksi edelleen pääosin yhteisresurssi, jota voidaan kokea ja ”käyttää” ilman hintalappua. Hyvinvointimatkailun kasvavan kysynnän myötä on syntynyt kuitenkin markkinat tarjota hiljaisuutta yhä hiotumpina tuote- ja palvelupaketteina. Niitä tarjoavat sekä kaupalliset yritykset että voittoa tavoittelemattomat kolmannen sektorin toimijat. Yksi kiintoisa tapa yhdistää hiljaisuuden erilaisia olottuvuuksia on Green Care-toiminta, jonka yhteydessä puhutaan vihreästä hoivasta. Green Care on yksi mahdollisuus monipuolistaa maatilojen toimintaa ja vahvistaa niiden elinkelpoisuutta. Kaiken kaikkiaan maaseudulla on runsaasti potentiaalia kehittää hyvinkin erilaisia hiljaisuuden filosofiasta nousevia matkailukohteita ja -palveluja ilman että syntyy liiaksi häiritsevää kohinaa.

Artikkelissa on käytetty kimmokkeina Ilkka Luodon julkaisematonta kirjoitusta *Hiljainen seesteinen tienoo – Eheytyminen, elinvoimaisuus ja maaseudun paikkakertomukset* sekä Jouni Kaipaisen ja Olli Rosenqvistin artikkeli *Maaseudun hiljaisuuden hyödyntäminen* (Maaseudun uusi aika 1/2013).

Lähteitä

Airola, Outi: Ykspihlaja-kirja. Kuvatoimittaja Esa Melametsä. Kokkola 2004.

Björkstrand, Gustav: Maria Åkerblom – Sändebudet med makt över liv och död. Schildts. Helsingfors 2011.

Fingerroos, Outi: Karjala – muistin ja utopian paikka. Alue ja ympäristö -lehti 2006/2, s. 3-14.

Grahn, Maarit: Noormarkun ruukki. Menneisyyden jäljistä kulttuuripe-rinnöksi. Teoksessa Kulttuurituotanto. Kehykset, käytäntö ja prosessit. Toimittaneet Maarit Grahn & Maunu Häyrynen. Suomalaisen Kirjalli-suuden Seura. Helsinki 2009, s. 107-126.

Hiekkanen, Markus: Suomen keskiajan kivikirkot. Suomalaisen Kirjalli-suuden Seura. Helsinki 2007.

Hietikko-Hautala, Tiina: Aaveiden Pohjanmaa. Kummitustarinoina mail-ta ja meriltä. Kuvitus Suvi Kari. Haamu. Vaasa 2013.

Ilmonen, Kari: Kulttuuriperintö ja paikan henki. Keskipohjanmaa 9.12.2012, s. 16.

Ilmonen, Kari: Kulturarvet och platsens ande. Österbottens Tidning 18.2.2013, s. 9.

Ilmonen, Kari: Elämyksellistä lähimatkailua. Keskipohjanmaa 21.6.2013, s. 16.

Ilmonen, Kari: Närturismen är spontan och småskalig. Österbottens Tidning 21.6.2013, s. 13.

Ilmonen, Kari: Genius loci – organisation and productisation of rural cultural heritage. The 22nd Nordic Symposium in Tourism and Hospitality Research. Bodø & Lofoten Islands 24.-27.9.2013. Abstrakti, s. 131.

Ilmonen, Kari: Hiljaisuusmatkailun mahdollisuudet maaseudulla. Keskipohjanmaa 7.11.2013, s. 18.

Ilmonen, Kari: Landsbygdens dragplåster är tystnaden. Österbottens Tidning 11.11.2013, s. 8.

Jämsä, Erkki: Lesti- ja Perhonjokilaakson kirkot. Viestimix. Raahe 1996.

Kaiku-lehti. Uutiskirjoitus uiton vaaroista 19.5.1897.

Kaipainen, Jouni: Organisation and productisation of rural cultural heritage. The XXV European Society for Rural Sociology (ESRS) Congress 30.7.2013, Firenze. Abstrakti.

Kaipainen, Jouni & Rosenqvist, Olli: Maaseudun hiljaisuuden hyödyntäminen. Maaseudun uusi aika 2013/1, s. 5–17.

KirjastoVirma. KirjastoVirma on pohjoispohjalaisen kulttuurin sivusto, joka sisältää paikallishistoriaa, taruja ja tarinoita, ruoka- ja käsityöperinnettä. www.kirjastovirma.net

Knapas, Marja Terttu, Heikkilä, Markku & Ävist, Timo: Suomalaiset pap-pilat. Kulttuuri-, talous- ja rakennushistoriaa. SKS. Hämeenlinna 2009.

Korhonen, Pasi T.: Kolmenlaisia katseita kulttuuriperintöön. Alue ja ympäristö -lehti 2002/2, s. 48-55.

Kuusisto-Arponen, Anna-Kaisa: Kenen paikka, mikä brändi? Alue ja ympäristö -lehti 2005/1, s. 77-78.

Känsälä, Risto, Lukkarinen, Ville & Träskelin, Rauno: Kuorikosket puukirkkojen mestarit. Keskipohjanmaa-säätiö. Kokkola 1998.

Luoto, Ilkka: Genius loci – Paikkoja, kertomuksia ja kulttuururia. Kartoituvaiheen tuloksia. Jyväskylän yliopisto. Kokkolan yliopistokeskus Chydenius 2011.

<https://jyx.jyu.fi/dspace/bitstream/handle/123456789/27114/978-951-39-4338-7.pdf?sequence=1>

Luoto, Ilkka: Hiljainen seesteinen tienoo – Eheytyminen, elinvoimaisuus ja maaseudun paikkakertomukset. Julkaisematon käsikirjoitus 2012.

Merkkillinen meri. Toimittanut Seija Johnson. K.H.Renlundin museon – Keski-Pohjanmaan maakuntamuseon julkaisuja 3. Kokkola 2011.

Museovirasto. Kulttuuriympäristö rekisteriportaali. Rakennusperintörekisteri.

Museovirasto. Kulttuuriympäristö rekisteriportaali. Muinaisjännerekisteri.

Museovirasto. Valtakunnallisesti merkittävät kulttuuriympäristöt. RKY.

Märkvärdigt vatten. Red. Seija Johnson. K.H.Renlunds museum – Mellersa Österbottens landskapsmuseums publikationer 3. Karleby 2011.

Nordström, Paulina: Kivetkö muka kuolleita? Välähdyksiä Sansibarin kaupungin elävästä luonteesta. Alue ja ympäristö -lehti 2007/1, s. 38-44.

Ojakangas, Arto: Pölkynvälit. Romaani. Länsirannikko. Kokkola 2005.

Ojala, Jari: Tuhannen purjelaivan kaupunki. Kokkolan purjemerenkulun historia. Keskipohjanmaa-säätiö. Kokkola 1996.

Raivo, Petri J.: Pääkirjoitus. Alue ja ympäristö -lehti 2002/2, s. 1-2.

Rosenqvist, Olli: Kohti yhteiskäyttöisiä kulttuurisia paikkatietoja. Maa-seudun uusi aika. Maaseutututkimuksen ja -politiikan aikakauslehti 2011/1, s. 71–80.

Rosenqvist, Olli: Paikkakertomuksia Keski-Pohjanmaalta. Turun yliopisto, Kulttuurituotannon ja maisemantutkimuksen julkaisuja 2011/9.

Rosenqvist, Olli: Paikkakertomuksia Keski-Pohjanmaalta. Teoksessa M. Häyrynen, & M. Lähteenmäki (toim.) Tie meren ympäri. Pohjanlahden rantatien matkailutie osatutkimusraportit. Turun yliopisto, Kulttuurituotannon ja maisemantutkimuksen julkaisuja 2012/38, s. 42–67.

Rundt, Dennis: Munsalaradikalismen. En studie i politisk mobilisering och etablering. Åbo Akademis förlag. Åbo 1992.

Ruotsalo – kylä meren rannalla. Toimittanut Outi Järvi. Ruotsalon kyläyhdistys ry. Ruotsalo 2011.

Ruuttula-Vasari, Anne: Pitkin Pikkurataa. Eskolan metsäradan historia. Ylivieska 1988.

Ruuttula-Vasari, Anne: Metsäherrat ja metsäherrojen herjaajat. Metsähallituksen ja pohjoissuomalaisten yhteentörmäys 1850–1900. Oulu 2004.

Ruuttula-Vasari, Anne: Lestijokilaakson kirkot kylän parhaalla paikalla – mutta mitä tiedät niiden rakentajista? Keskipohjalaiset kylät ry:n tiedotuslehti 2013.

Ruuttula-Vasari, Anne: Tunnetko keskipohjalaisen paikan hengen, Geni-
us locin? Jatuli. Keski-Pohjanmaan kulttuurilehti 2013.

Ruuttula-Vasari, Anne: Toisin ennen, toisin nyt. Lestijärvi mediassa 1800-luvulta 2000-luvulle. Lestijärven kotiseutujulkaisu Mutti 2013.

Sepponen, Elina: Kulttuuriperinne ja paikallisuus matkailun agendana – Esimerkkinä Kuusamo. Alue ja ympäristö -lehti 2005/1, s. 54–64.

Sievinkylä. Sievinkyläläisten historiaa. Kirjoittanut ja toimittanut Anne-Ruuttula-Vasari. Sievinkylän kehitys Oy. Ylivieska 1998.

Sitra (Suomen itsenäisyyden juhlarahasto) Maamerkit barometri 2011 tulokset. Toimittanut Eeva Hellström. http://www.sitra.fi/NR/rdonlyres/E6784065-E351-4536-B1F7-9741865C83B3/0/Maamerkitbarometri_2011_tulokset.pdf

Sorsa, Riikka & Saarinen, Jarkko: Kestävyys matkailun yritystoiminnassa: Kolin alueella matkailuyrittäjien suhtautuminen ympäristökysymyksiin. Alue ja ympäristö -lehti 2003/2, s. 56–67.

Suomalainen puukirkko – Finnish Wooden Church. Suomen rakennustaiteen museo – Museum of Finnish Architecture. Helsinki 1989.

Suomen kirkot ja kirkkotaide 1. Toimittanut Markku Haapio. Etelä-Suomen Kustannus Oy. Lieto 1978.

Suomen kirkot ja kirkkotaide 2. Toimittaneet Markku Haapio & Laura Luostarinen. Etelä-Suomen Kustannus Oy. Lieto 1980.

Tie meren ympäri. Pohjanlahden rantatien matkailutie osatutkimusraportit. Toimittaneet Maunu Häyrynen ja Mikael Lähteenmäki. Turun yliopisto, Kulttuurintuotannon ja maisemantutkimuksen julkaisuja 2012/38.

Tuuri, Antti: Eerikinpojat. Romaani. Otava. Helsinki 2001.

Vaivaisukkojen paluu. Toimittanut Otso Kantokorpi. Maahenki. Helsinki 2013.

Valkeapää, Leena: Käyttökelpoinen keskiaika – historiakulttuuria nykypäivän Ulvilassa ja Raumalla. Alue ja ympäristö -lehti 2006/2, s. 79–91.

Virrankoski, Pentti: Pohjanlahden ja Suomenselän kansaa. Kahdeksan vuosisataa Keski-Pohjanmaan historiaa. Keskipohjanmaa-säätiö. Kokkola 1997.